

нації, а також відкривають перспективу для формування духовно єдиної поліконфесійної нації, яка буде здатною протистояти будь-яким загрозам свого вільного існування та самовизначення.

12. Ірина БОГАЧЕВСЬКА. Громадянська релігія в контексті українських та російських реалій.

Поняттям «громадянська релігія» сьогодні в суспільній думці та соціо-гуманітарних дослідженнях все частіше називають складні процеси суспільних трансформацій за участі в них релігійних чинників, що відбуваються на пострадянському просторі, зокрема в його «традиційно православному» сегменті. Якщо у ХХ ст. більшість наукових рефлексій щодо феномену громадянської релігії була зроблена в контексті американського суспільства, то сьогодні бурхливі процеси будівництва національних держав на пострадянських теренах призвели до зміщення наукового інтересу з цієї проблематики в східноєвропейські реалії.

За 25 років після розпаду СРСР в пострадянських країнах відбулося входження релігії в соціум на інституційному рівні та на рівні громадянського суспільства. В 2000-их роках форми й обсяги релігійної присутності, «кордони» релігії в державах і суспільствах пострадянського простору в цілому стабілізувалися, законодавчо оформилися принципи та норми державно-конфесійних відносин, вибудувались міжконфесійні та міжрелігійні відносини, визначилися зони конфліктів та протистоянь на релігійному тлі тощо. Кожна з традиційно православних країн виробила свої, досить специфічні, зумовлені частіше етнічною ментальністю, історичними чинниками, силою або слабкістю держави, рівнем релігійності населення та іншими соціально детермінованими факторами, форми відносин в трикутнику «держава – релігійні інституції – суспільство». Саме тому й смисли, які вкладають релігійні діячі, ЗМІ та пересічні громадяни пострадянських країн в поняття «громадянська релігія» виявилися дуже різними, а інколи навіть і протилежними. Дослідники релігії в цьому плані також грішать національною й політичною заангажованістю, що засвідчує високий рівень як суспільно-практичної, так і науково-теоретичної актуальності вивчення феномену громадянського суспільства на теренах традиційно православних країн колишнього «радянського табору» в цілому, а особливо в Україні та Росії, які є ареною непростих ідеологічних та геополітичних протистоянь, що почалися після Революції Гідності наприкінці 2013 р.

На постсоціалістичних теренах виділяють балканський православно-націоналістичний тип громадянської релігії, який, за умов повного демонтажу комуністичної ідеології, реанімує націоналістичні ідеї кінця

XIX-го ст.; російський, що має виражений імперський характер і на тлі консервації комуністичних патернів суспільної свідомості втілюється в доктрині «руського мира»; та український, якому більшість російських світських та релігійних аналітиків відмовляє в автентичності. На їхню думку, в нашій країні «спостерігається зіткнення двох типів громадянської релігії: один російський імперський, що проповідується як «русский мир», а інший «націоналістичний в балканському дусі». Більше того, навіть «існуючі розбіжності між православними Церквами в Україні пояснюються ними ще й тим, «що розділені Церкви асоціюють себе з протилежними громадянськими релігіями» [Архимандрит Кирилл (Говорун) Православная гражданская религия [Доклад на семинаре «Political modernity and the responses by contemporary Orthodox theology» январь Институт исследований человека (Institut für die Wissenschaften vom Menschen)] Вена, 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.religion.in.ua/main/bogoslovya/29171-pravoslavnyaya-grazhdanskaya-religiya.html>.].

Залишаючи поза розглядом специфіку балканської форми громадянської релігії, зробимо короткий компаративний аналіз специфічних рис української та російської її моделей, який дозволяє довести абсолютну автентичність української моделі громадянської релігії, яка, якщо вже братися її з чимось порівнювати, більш подібна до класичної американської громадянської релігії, описаної в працях класиків американської соціології

Роберта Н.Белли, Толкота Парсонса й християнських богословів Пауля Тілліха та Ярослава Пелікана.

Громадянська релігія в Україні, поза сумнівом, є релігією державотворення нової, постмайданної України, захисту базових національних моральних цінностей. Взагалі, необхідною умовою виникнення громадянської релігії, на нашу думку, була наявність глибокої кризи влади в країні, коли нова влада, яка змінила повністю корумпований режим В.Януковича, для того, щоб її сприйняло суспільство, мала бути легітимізованою. Саме нову, вільну від комуністичного минулого, корупції, влади олігархів суверенну й територіально цілісну Українську Державу вона сакралізує, духовно легітимізує й захищає силою власного морального авторитету в суспільстві.

Вважати українську модель громадянської релігії схожою на балканську немає підстав, адже Україна є поліетнічною та поліконфесійною країною. Склад населення України є не тільки багатоетнічним, а й багатонаціональним. Нині він включає 51 національну спільноту, третина з яких проживає компактними районами. Отже, про консолідацію населення під націоналістичними гаслами титульної нації за такої ситуації неможливо, що принципово відрізняє українську ситуацію від балканської. Тому традиційні гасла українських націоналістів «Україна понад усе», «Слава нації – смерть ворогам» після Революції Гідності, а надто з початком російської збройної агресії, стали гаслами саме політичної нації українців, для яких етнічна приналежність громадянина відійшла на задній план, а на перший план вийшла його «громадянська свідомість». На побутовому рівні після Майдану люди ділять себе на «щирих українців» (тобто свідомих власного політичного вибору) та «ватників», за яких цей політичний вибір роблять інші. Населення країни, яке проросійські політичні сили свідомо намагалися після першого Майдану поділити на проросійський Схід та націоналістичний Захід, громадянська релігія дієво поєднує навколо вищих моральних ідеалів, спонукаючи кожну людину до самоідентифікації як частки не лише політичної, але й духовної нації, високоморальної без прив'язки цих якостей до певної християнської конфесії чи ж юрисдикції, як це робиться в балканських країнах, чи в Росії.

Україна має на сьогодні 50 офіційно зареєстрованих релігійних деномінацій. Серед українських християн, які складають переважну більшість релігійного населення країни, православні складають, за даними Мінкульту України на початок 2016 р., лише 55,4 %. Етно-конфесійні об'єднання складають 1,6% релігійної мережі країни, релігійні організації орієнталістського напрямку - 0,2%, нові релігійні організації - 1,2%, які представляють релігійну меншість країни [Владиченко Л. Релігійна мережа України: аналіз динаміки станом на початок 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/articlesbytag?tag=6659>]. Тому порівнювати громадянську релігію в Україні з православним імперським конструктом в Росії, або ж з православним балканським націоналізмом, на нашу думку, некоректно. Адже Майдан засвідчив, що громадянська релігія в Україні долає не лише етнічні, але й релігійні (не кажучи вже про конфесійні або юрисдикційні) перегородки між громадянами країни.

Спільна присутність на Майдані представників різних релігій та Церков, їхні консолідовані дії, спільна молитва, допомога всіх цих релігійних інституцій бійцям АТО, постраждалим внаслідок російської агресії, біженцям, капеланська діяльність в Збройних Силах України засвідчують це щодня. В лавах добровольців на Сході країни присутні й християни всіх конфесій, і мусульмани, й іудеї, і навіть буддисти, що неодноразово засвідчувалося ЗМІ. Цих людей в їхньому пориві захищати Батьківщину поєднує саме громадянська релігія. Відбувається те, що вважалося неможливим: кримські татари відкривають свої мечеті для молитви гнаним на окупованому півострові православним Київського патріархату, представники всіх християнських конфесій разом відспівують та проводжають в останню путь загиблих героїв АТО, віруючі люди України масово підтримують волонтерський рух, незважаючи на релігійну приналежність його організаторів.

Ще однією принциповою відмінністю української громадянської релігії від російського її варіанту є те, що ні післямайданна українська влада, ані жодна політична

сила не були творцем, організатором, спонсором чи ж натхненником створення громадянської релігії в Україні. В цьому контексті громадянська релігія українців, на відміну від Росії, дещо протиставляє себе як державним інституціям, так і інституціалізованим релігійним організаціям. Громадянська релігія є суто народним феноменом прямої демократії, який не піддається ані контролю з боку держави, ані ототожнюється з жодною наявною в суспільстві інституціалізованою релігійною організацією. Громадянська релігія постає своєрідною «совістю нації», яка перевіряє відносини держави й народу на предмет їх відповідності Божим законам. Громадянська церква, як Церква без конфесійних, а часто й без міжрелігійних кордонів в Україні, взяла на себе функції, які інституціалізовані церкви та релігійні групи, на жаль, не в змозі виконувати настільки ефективно, оскільки загрузли в боротьбі за політичну владу та преференції.

Не підтверджуються сучасними українськими реаліями й твердження про те, що громадянська релігія в Україну привнесена штучно якимись ідеологами чи політехнологіями. Вважати, що можна експортувати громадянську релігію з-за кордону так само хибно, як і вважати, що можна експортувати революцію. Тому проросійські спекуляції на кшталт того, що громадянську релігію в Україні, як і Майдани, спонсорує Держдеп США або ж будь-яка інша зовнішня сила є абсолютно безпідставними. Намагання експортувати в Україну «русский мир», на які були витрачені роки й мільйонні статки, а з 2014 р. ще й тисячі людських життів, виявилися марними. Тому що громадянську релігію, як і громадянське суспільство, створює народ, і тут діють не маніпулятивні політехнології, а самоорганізація великих людських мас, які й є справжнім суб'єктом історичного процесу, що яскраво підтверджується в часи масштабних суспільних зламів у всіх країнах світу.

Українська громадянська релігія вирізняється також тим, що вона розгортається на тлі остаточної декомунізації суспільства, процес якої затягувався й гальмувався протягом 25 років. В Росії ж, де громадянська релігія конструюється й насаджується «зверху» путінською державою в тандемі з РПЦ, радянське минуле ідеалізується й консервується. Держава намагається «синтезувати нову громадянську релігію на основі комуністичного минулого» [Доклад на семінаре «Political modernity and the responses by contemporary Orthodox theology» январь Институт исследований человека (Institut für die Wissenschaften vom Menschen)]. - Вена, 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.religion.in.ua/main/bogoslovyia/29171-pravoslavnaia-grazhdanskaia-religiia.html>]. Народжуються такі монстр'їдальні квазі-релігійні явища, коли в одних святцях опиняються Микола II та Йосип Сталін, а їхні ікони разом з портретами В.Путіна одночасно несуть разом з хоругвами прихильники «русского мира» підчас святкування православних свят. Яскравим виявом громадянської релігії російського штибу є «всенародне святкування Дня Перемоги», яке фактично перетворюється на лубочне сакральне дійство, затьмарююче всі інші державні свята. Кремлівські ідеологи намагаються спекулювати на перемогах «дідів», використовуючи радянське минуле за відсутності перемог сучасної держави.

Отже, не можна не погодитися з твердженням архимандрита РПЦ Кирила (Говоруна), що «громадянська релігія ... може бути як конструктивною, так і деструктивною. ... Її конструктивна сторона полягає у здатності мобілізувати людей для цілей, що виходять за межі їхнього добробуту. В той же час, така мобілізація мас може здійснюватися заради підтримки й участі в конфліктах, в тому числі воєнних, з метою ізоляції або узаконення диктатури; вона здатна сакралізувати корупцію й збуджувати ненависть к іншому». Для українців, які вже понад два роки зі зброєю в руках відстоюють право вільно жити як вважають за потрібне «на своїй, Богом даній землі», «русский мир» є деструктивною квазі-релігією, яка напряду загрожує суверенитету та територіальній цілісності української держави. Водночас, як би не розгорталася подія в майбутньому, громадянська релігія й громадянська церква Майдану вже є непересічним надбанням української політичної та духовної нації, засвідчуючи її єдність та потужний потенціал майбутнього розгортання.